

Ковальчук І. В.

ДИСКУСІЯ МІЖ І. ЛИСЯКОМ-РУДНИЦЬКИМ ТА О. ПРИЦАКОМ
ЩОДО ПЕРІОДИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Kovalchuk I. V.

THE DISCUSSION BETWEEN I. LYSYAK-RUDNYTSKY AND O. PRITSAK
REGARDING PERIODIZATION OF THE UKRAINIAN NATIONAL
MOVEMENT: THE HISTORIOGRAPHICAL DIMENSION

Анотація. Публікація присвячена висвітленню питання періодизації українського національного руху XIX – початку XX ст. Розглядаються запропоновані схеми періодизації вказаного періоду І. Лисяка-Рудницького та О. Прицака й предметна дискусія, яка виникла між цими дослідниками на основі різних методологічних та концептуальних підходів, закладених в основу їхніх періодизацій. Оцінюються як сильні, так і недопрацьовані сторони запропонованих авторських схем українського національного руху XIX – початку XX ст. і їхній вплив на подальший рівень вивчення вказаного питання.

Ключові слова: Лисяк-Рудницький І., періодизація, Прицак О., українська діаспора, український національний рух.

Abstract. The publication is devoted to the issue of periodization of the Ukrainian national movement of the 19th – early 20th centuries. The proposed schemes of periodization of the specified period by I. Lysiak-Rudnytskyi and O. Pritsak and the substantive discussion that arose between these researchers on the basis of various methodological and conceptual approaches laid at the basis of their periodizations are considered. The strengths and weaknesses of the proposed author's schemes of the

Ukrainian national movement of the 19th and early 20th centuries are evaluated. and their impact on the further level of study of the specified issue.

(annotation length 50-150 words).

Keywords: Lysyak-Rudnytsky I., periodization, Pritsak O., Ukrainian diaspora, Ukrainian national movement.

Упродовж XX ст. у середовищі західної української діаспори сформувався ряд наукових осередків, які здійснювали історичні дослідження. Українські вчені-емігранти в екзилі продовжували сповідувати та розвивати ті теоретико-методологічні підходи та наукові принципи, що були чинними в українській дореволюційній та міжвоєнній недержавській історіографії. Між Першою і Другою світовими війнами провідні установи історичних студій української діаспори зосереджувалися у Західній Європі.

По завершенню Другої світової війни українська екзильна історична наука поповнилася як «вигнанцями» з Радянської України, так і молодим поколінням вчених, які сформувалися у її середовищі. З цього часу основні наукові центри та провідні постаті історичних студій української діаспори концентрувалися на Північноамериканському континенті.

Післявоєнний період історичних досліджень в західній українській діаспорі, окрім іншого, був позначений продовженням попередніх наукових традицій та зародженням нових підходів і дискусій. У середовищі українських істориків США та Канади виокремилися деякі розходження щодо теоретико-методологічного осягнення історичного минулого. Одна із таких дискусій виникла в 1963 р. між Омеляном Пріцаком (1919–2006) та Іваном Лисяком-Рудницьким (1919–1984) навколо періодизації українського національного руху і його дослідженням в українській історіографії.

Перед початком розгляду зазначеної вище полеміки, варто навести декілька фактів стосовно персоналій самих вчених. Обидва дослідники походили з Галичини, де у 1920–1930-х рр. формувався їхній життєвий та науковий

світогляд. В еміграції вони також опинилися в один і той самий час – у період Другої світової війни. Діставшись «транзитом» через Західну Європу до Північної Америки, присвятили себе науковій праці в галузі історичної науки, зокрема й українознавчим студіям. Тривалий період часу між О. Пріцаком та І. Лисяком-Рудницьким були приязні та дружні відносини, які підкріплювалися певною спільністю наукових поглядів.

І. Лисяк-Рудницький як дослідник української історії не прагнув здійснити масштабне дослідження, яке б охоплювало всі ключові її періоди та базувалося на загальній теоретичній схемі. Зручною для себе формою вираження інтелектуальної праці вчений обрав науково-публіцистичні есе (близько 50 за все життя), де проблеми історії українського народу висвітлювалися на тлі всесвітньої історії, спираючись на теоретико-методологічний інструментарій західної історіографії, який він досконало освоїв [2, с. 165].

У науковому доробку І. Лисяка-Рудницького провідною тематикою виступає українська суспільно-політична думка XIX–XX ст., а «політична історія була йому потрібна, але тільки як хронологічні рамки» [5, с. XV]. Ряд дослідників наукової спадщини вченого визначають його як прихильника концепції «історичних» та «неісторичних» націй та народів [1, с. 377]. Власне прихильність вказаній концепції та почасти розгляд і оцінка українського національного руху XIX ст. в її «методологічному фарватері» й стали предметом означеної нами у назві публікації дискусії.

У другому числі за 1963 р. часопису «Slavic Review»¹ І. Лисяк-Рудницький опублікував статтю «The Role of the Ukraine in Modern History», де у межах «довгого XIX століття» виокремив три періоди в українському національному русі Наддніпрянщини та Галичини: 1) «шляхетський» (до 1840-х рр., тобто до появи Кирило-Мефодіївського товариства та «весни народів» в Австрійській імперії); 2) «народницький» (1840–1880-і рр. XIX ст., у рамках

¹ Щоквартальний міжнародний міждисциплінарний науковий журнал, присвячений проблемам російських, східноєвропейських і євразійських досліджень. Видається Асоціацією слов'янських, східноєвропейських та євразійських досліджень США в партнерстві з видавництвом Кембриджського ун-ту.

якого виділяється два етапи: романтичний і позитивістський, представлені відповідно кирило-мефодіївцями та народниками Лівобережжя, хлопоманами Правобережжя і народовцями Галичини); 3) «модерну добу» (1890-ті рр. – початок Першої світової війни, пов’язану з появою політичних партій, поширенням соціалістичних ідей; в історіографії – це спроби наукового синтезу української історії, зокрема «Історія України-Руси» М. Грушевського) [1, с. 377]. Ця періодизація була розроблена, зокрема і на основі «концепції еліт», коли головна увага приділялася носіям національної ідеї, в різні історичні періоди ними виступали провідні верстви суспільства – шляхта, різночинна інтелігенція та народні маси [2, с. 166].

Доповнюючи окреслені вище концепцію та схему І. Лисяка-Рудницького важливо зазначити, що стосовно української нації, то його оцінка її «неісторичності» не була однозначною. Вчений рефлексував наступним чином: «Щодо України, то в основному вона підходить під категорію “неісторичних націй” (у тому умовному розумінні, що в ньому тут ужито це поняття); проте в її становленні були також елементи тяглості, які подекуди наближають її до категорії “історичних” націй» [3, с. 146].

О. Пріцак у своєму науковому підході сповідував відмінні від І. Лисяка-Рудницького принципи. Його зацікавлення стосувалися насамперед концептуалізації історії України як науки [4], її узагальненої періодизації, а науковий доробок вченого нараховує близько 1 тисячі праць, зокрема й з славістики, історії Русі, української історіографії та історіософії XIX–XX ст., історії Гетьманщини початку XVIII ст. та ін. [7, с. 15]. У певні періоди життя і наукової творчості О. Пріцак, студіюючи ті чи інші наукові проблеми, використовував різні методологічні основи. У час, коли розвинулася вказана нами дискусія, його визначальною методологічною позицією була концепція менталітету, яку сповідувала французька школа Анналів (М. Блок, Л. Февр, Ж. Ле Гофф) та територіальний принцип періодизації («єдності місцевих історій») [4; 1, с. 377]. Саме намагаючись «провести географічне місце розташування центру національного руху» як провідний принцип періодизації,

О. Пріцак разом із Іваном Решетаром запропонували свою схему українського національного руху ХІХ ст., виділивши п'ять періодів: а) Новгород-Сіверський (кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст., позначений діяльністю лівобережного шляхетства, у середовищі якого була створена «Історія Русів»); б) Харківський (початок ХІХ – перша третина ХІХ ст., пов'язаний з створенням Харківського університету, розвитком нової української літератури (творчість І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, вихід у світ першої української граматики в 1819 р.); в) Київський (1840–1870 рр., український національний рух поступово набуває політичних форм, представлений кирило-мефодіївцями, творчістю Т. Шевченка, журналом «Основа», діячами «Громади»); г) Женевський (1870–1890-ті рр., пов'язаний з діяльністю М. Драгоманова в еміграції, часописом «Громада»); д) Галицький період (1890–1914 рр., коли була створена перша українська політична партія – Русько-українська радикальна партія (1890), почалася наукова і громадська діяльність М. Грушевського у Львові, засновані «Записки НТШ», створюються політичні партії в Наддніпрянській Україні) [6, с. 223–224].

Означена методологічна основа та базовий принцип періодизації дали підстави О. Пріцаку дійти висновку про «нормальність» української нації, формування якої цілком вписується в схему європейського націотворчого процесу [1, с. 378].

Таким чином, проблема періодизації українського національного руху ХІХ – початку ХХ ст. упродовж ХХ ст. була опрацьована цілим рядом дослідників вітчизняної історії, зокрема й представниками української діаспорної історичної науки. В основу цієї періодизації різні дослідники закладали провідні методологічні підходи та наукові принципи західної наукової традиції історіософії та історіографії. На ґрунті відмінного методологічного та концептуального розуміння «довгого ХІХ століття», його специфіки та місця в східноєвропейській історії, у середині 1960-х рр. відбувалася дискусія між І. Лисяком-Рудницьким та О. Пріцаком. Кожен із дослідників у власній періодизації українського національного руху визначив пріоритетність наукових

позицій, що мали як сильні, так і слабкі сторони. Ця дискусія певним чином сприяла «виходу» української історіографії на новий, якісніший рівень узагальнення та осмислення українського національного руху, дозволила вітчизняним історикам здійснювати подальше студіювання означеної наукової проблематики.

Список використаних джерел

1. Калакура Я. С. Українська історіографія: курс лекцій. 2-ге вид. Київ: Генеза, 2012. 512 с.
2. Кульчицький С. В. Лисяк-Рудницький Іван Павлович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 6 : Ла–Мі* / гол. редкол. В. А. Смолій. Київ: Наук. думка, 2009. С. 164–167.
3. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії. *Історичні есе*. В 2 т. Т. I. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. Київ: Основи, 1994. С. 145–171.
4. Потульницький В. Внесок Омеляна Пріцака у розвиток досліджень з історії України: тематичний, методологічний та концептуальний аспекти. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20673/Potulnytskyi_Vnesok_Omeliana_Pritsaka_u_rozvytok_doslidzhen_z_istorii_Ukrainy.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 09.12.2022)
5. Пріцак О. Іван Лисяк-Рудницький як учений і «Комунікатор». Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе*. В 2 т. Т. I. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. Київ: Основи, 1994. С. XIII–XX.
6. Райківський І. Періодизація «національного відродження» кінця XVIII – початку XX ст. у працях українських істориків: концептуальний аналіз. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. Вип. 3. С. 217–226.
7. Ясь О. В. Пріцак Омелян Йосипович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 9 : Прил–С* / гол. редкол. В. А. Смолій. Київ: Наук. думка, 2012. С. 15–16.

Ковальчук Іван Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка, <https://orcid.org/0000-0002-2726-2866>.